

КОНЦЕПТ ТАЄМНИЦЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

А.Б. Калюжна, І.В. Змієва, канд. філол. наук (Харків)

В статті розглядаються складники концепту ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу в рамках лінгвокультурного та лінгвокогнітивного підходів до вивчення концептів. Проаналізований етимологічний шар та встановлена еволюція мовних засобів номінації вказаного концепту. Визначена наявність ціннісного компоненту в структурі концепту, що підтверджує його важливість для англомовного соціуму.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, структура концепту ТАЄМНИЦЯ, етимологія, засоби вербалізації.

А.Б. Калюжная, И.В. Змиева. Концепт ТАЙНА в английской языковой картине мира. В статье рассматриваются компоненты концепта ТАЙНА в английской языковой картине мира в рамках лингвокультурного и лингвокогнитивного подходов к изучению концептов. Проанализирован этимологический слой и установлена эволюция языковых средств номинации данного концепта. Выделен ценностный компонент в структуре концепта, что подтверждает его значимость для англоязычного социума.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, структура концепта ТАЙНА, этимология, средства вербализации.

A. Kalyuzhnaya, I. Zmiyova. Concept MYSTERY in the English language worldview. The article analyses the constituents of the concept MYSTERY in the English language world view using linguocognitive and linguocultural approaches. Etymological analysis and evolution of verbal means of nomination have been distinguished. The value-oriented component of the concept is defined and this confirms its great importance for the English language world.

Key words: linguocultural concept, structure of concept MYSTERY, etymology, means of verbalization.

Загальним напрямом сучасної лінгвістики є з'ясування принципів мовної та ментальної діяльності людини та, в такий спосіб, визначення когнітивно-семантичних та лінгвокультурних особливостей організації та вживання вербалізованих смислів, об'єктивованих в лексичних засобах номінації концепту. Відсутність спеціальних лінгвокогнітивних досліджень поняття ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу обумовлює актуальність даної роботи.

Мета дослідження – визначити понятійну базу концепту ТАЄМНИЦЯ, який є об'єктом аналізу, його властивості та ознаки, його місце в англійській мовній картині світу. Означена мета обумовила вибір методів – лексикографічний та етимологічний описи та аналіз семантичної структури.

Основною категорією когнітивної лінгвістики є концепт – категорія розумова, не спостережна, що дає великий простір для її тлумачення. Це пояснює відсутність однастайності відносно числа семантичних параметрів, за якими можна вести вивчення концепту. До них включають понятійний, образний, ціннісний, поведінковий, етимологічний, та культурний виміри, кожен з яких може мати пріоритетний статус в дослідженні [2]. Існуючі в лінгвістиці підходи до розуміння концепту поділяють на лінгвокогнітивний та лінгвокультурний які не є взаємовиключними: лінгвокогнітивний концепт (ментальне утворення в свідомості індивіда) передбачає напрям від індиві-

дуальної свідомості до культури а лінгвокультурний (фіксація колективного досвіду, що став надбанням індивіда) – напрям від культури до індивідуальної свідомості [4, с. 142].

Концепти трактуються як «первинні культурні утворення, що транслюються в різноманітні галузі буття людини [3, с. 6-7]. Ступінь їх мовного вираження неоднаковий в різних культурах. Вона залежить від значущості даного концепту та від частотності та різноманітності комбінаторики понятійних ознак, що конструюють концепт. За визначенням В.І. Карасика, *культурні концепти* – це «колективні змістовні ментальні утворення, які фіксують своєрідність відповідної культури», на відміну від *когнітивних концептів* – «індивідуальних змістовних ментальних утворень» [5, с. 29]. В цьому дослідженні ми використовуємо інтегративний підхід до вивчення концепту ТАЄМНИЦЯ, оскільки саме цей концепт є «одиноцею, покликаною зв'язати воедино наукові пошуки в галузі культури мислення та мови, бо він належить мисленню, та детермінується культурою і знаходить втілення в мові [8, с. 9].

Лінгвокультурні концепти, до яких відноситься і досліджуваний концепт ТАЄМНИЦЯ, на думку Ю.С. Степанова, мають три шари: актуальний, пасивний, історичний (або внутрішня форма) [9, с. 44]. Концепт, як динамічне утворення, має комплекс характеристик, з яких різні характеристики стають ак-

туальними в різні періоди існування цього концепту [4, с. 163]. Саме внутрішню форму, «спосіб, яким в існуючому слові представлено попереднє слово» [7], можна визначити за допомогою етимологічного аналізу.

Завдяки етимології можна зрозуміти послідовність становлення семантичних ознак концепту, особливо у тих випадках, коли під час історичних змін в семантиці якісь ланцюжки розвитку семантики випали та в сучасному її вживанні не фіксуються [6, с. 102].

Перші відомості про вживання лексем *mystery* та *secret* датуються XIV сторіччям. *Mystery* має латинсько-грецьке походження (Lat. *a secret rite*, Gk. *one who is initiated*) та означає «таємний обряд або когось, посвяченого у таємницю». *Secret* (Fr.-Lat *to separate, set apart*) має значення «відокремлювати, розділяти»:

I warn you plain, he that is not clean of his sins he shall not see the mysteries of our Lord Jesus Christ
/T. Malory 'Le Mort d'Arthur'/

A secret must be locked within the teeth and the lips
/W. Shakespeare 'King Henry VIII'/

Enigma (Lat. *a riddle, dark saying*, Gk. *a tale, story*) означає «загадку, оповідання, історію, легенду, вигадку, плітку» та вперше фіксується у 1539 році.

Some enigma, some riddle
/W. Shakespeare 'Coriolanus'/

Початок вживання лексеми *arcanum* – XV сторіччя. Вона має латинське походження і означає «прихований секрет або те, що тримається в секреті». Поява лексеми *privacy* теж датується XV сторіччям (Lat. *privatus* - *withdrawn from public life, peculiar to oneself, apart, not open to the public; not holding a public position*) та означає «щось, не відкрите суспільству що не є загальнодоступним».

Вживання лексеми *riddle* – єдиної лексеми, що має англосаксонське походження (OE *rædels*) – відноситься до періоду раніше XII сторіччя. Словники фіксують такі значення наведеної лексеми: «загадка», «невизначеність», «думка», «припущення», «те, що потребує пояснення».

Her riddle, and him who solved it not devoured
/J. Milton 'Paradise Regained'/

На протязі давньо-англійського періоду існували ще декілька слів, які зараз вийшли із уживання: *digol/digolness/diegol(nes)*, *searurun*, *geryne/geryno*, з відповідними значеннями [11, с. 433]: «mystery not known to men, heavenly mystery, the holly mystery» тобто

«те, що не відомо людині, але відомо Богові», наприклад:

Daet monnum nis cūþ gerýne (= That mystery is not known to men);

Daet degol wæs Dryhtnes gerýne (= That was a secret mystery of the Lord);

Da gerýnu Cristes menniscnysses (= The mysteries of Christ's humanity).

Таким чином, етимологічний аналіз свідчить, що в англійській мові не збереглися первинні лексеми для означення концепту ТАЄМНИЦЯ, але з'явилися інші, більш численні, які, в свою чергу, надали нових ознак до структури означеного концепту. Первинні значення набулинових коннотацій, скрізь які, однак, просвічується внутрішня форма. Крім того, визначений етимологічний шар є складовою частиною змістовного мінімуму концепту ТАЄМНИЦЯ (змістовний мінімум, за В.І. Карасиком, «представлений в словниковій дефініції та є актуалізацією концепту, завжди частковою та суб'єктивною по відношенню до смислового потенціалу» [4, с. 150]).

Лінгвокультурний концепт як складне ментальне утворення формується з понятійного, предметно-образного та ціннісного компонентів. Образна складова концепту – це релевантні ознаки практичного знання. Понятійна складова – це мовна фіксація концепту його позначення, опис, структура ознак, дефініція, співвідносні характеристики наведеного концепту по відношенню до того чи іншого ряду концептів. Ціннісна складова концепту – це важливість цього психічного утворення як для індивідуума так і для всього колективу. Саме ціннісна складова концепту є визначальною для того, щоб концепт можливо було виділити [там само, с. 157].

Для експлікації концепту потрібні зазвичай численні лексичні одиниці. Слово представляє концепт не повною мірою – воно своїм значенням передає кілька основних концептуальних ознак, релевантних для повідомлення. Слова потрібні для повідомлення концептів та їх обговорення і є одним із засобів формування концептів в свідомості людини. Наявність різних дефініцій у різних словниках свідчить про те, що зміст концепту до кінця не можна виміряти. Кожне слово репрезентує лише частину концептуальних характеристик, які мають значення для комунікації [1, с. 35].

Завданням лінгвокогнітивного дослідження є вивчення та опис значень усіх слів та виразів, які

об'єктивують той або інший концепт в національній мові для того, щоб на їх основі моделювати зміст та структуру концепту

В англійській мовній картині світу концепт ТАЄМНИЦЯ вербалізований наступними лексемами: *mystery, secret/secrecy, enigma, arcanum, privacy/privy, riddle*. Крім того, існують застарілі та не загальноживані слова-репрезентанти: *dark, graveyard, hugger-mugger*. Аналіз англійських текстів дозволяє зробити висновок, що найбільш частотними (кількість випадків від загального числа), загальновідомими та стилістично нейтральними є лексеми: *secret* – 7745 слововживань, *mystery* – 2673, *riddle* – 376, *privacy* – 249, *enigma* – 146, *arcanum* – 7.

Для визначення понятійної складової лінгвокультурного концепту проводимо лексикографічний аналіз базових лексем-репрезентантів концепту ТАЄМНИЦЯ, який надає нам можливість виявити характерні риси означеного концепту та диференційні ознаки, які є експлікованими в словникових дефініціях:

- *щось, що знаходиться поза межами розуміння* (Something difficult to know or beyond understanding);
- *факт, річ або людина, які викликають цікавість або невизначеність через те, що не можуть бути пояснені або відкриті* (A puzzling fact, thing or person; which you find confusing and are unable to understand it);
- *справа особиста або загадкова, яка не може бути пояснена чи з'ясована* (Thing or event that arouses curiosity or suspense as it is not fully explained or revealed);
- *інформація, відома обмеженому колу людей та якою не можна поділитися з іншими* (A piece of information that is only known by one person or a few people and should not be told to others);
- *таємна мова, знання або інформація, якими володіють тільки посвячені* (Mysterious or specialized knowledge, language or information accessible or possessed only by the initiate);
- *таємна діяльність обособленої групи людей на підставі професійної, культурної або релігійної єдності* (The secret practices peculiar to an occupation or group of people; the practices or knowledge making up the shared discipline or culture of an esoteric society).

Проведений лексикографічний аналіз лексем, що репрезентують концепт ТАЄМНИЦЯ в англійській

мові, дозволив визначити його базову дефініцію. Отже, *таємниця* – це те, що приховується від інших, відоме не всім, секрет; те, що не підлягає розголошенню; те, що не пізнане, не стало відомим або ще не доступне пізнанню; прихована внутрішня суть явища.

Предметно-образний зміст концепту можна звести до цілісного узагальненого сліду в пам'яті, пов'язаному з якимось предметом, явищем, подією, якістю. Концепт у цьому розумінні є згустком життєвого досвіду, зафіксованих в пам'яті людини [4, с. 154]. Ціннісний компонент дозволяє зробити концепт елементом ціннісної картини світу, яка, у свою чергу, є частиною мовної картини світу [4, с. 157]. Це, як вже було відмічено, передбачає важливість концепту як для індивідуума так і для всього колективу. Однак можливий і зворотній рух – поступове згасання значимості концепту в колективній мовній свідомості [4, с. 148].

Поява нових ознак (в порівнянні з первинними) в змістовному мінімумі досліджуваного концепту безумовно свідчить про його значимість для мовної спільноти, що підтверджує наявність ціннісного компонента в структурі концепту. Ціннісний бік охоплює найбільш суттєві для даної культури риси та ціннісні доміканти та є визначальним для культурного концепту [4, с. 157].

В житті окремої людини та всього суспільства *таємницею, загадкою* можуть бути:

- складові елементи життя:

He has all the colour elements of life: mystery, strangeness, pathos, suggestion, ecstasy, love

/O. Wilde 'De Profundis'/

- головний факт особистого життя:

He had been ready for noble deeds and villainies, for achievements and failures, and here as the dominant fact of his personal life was a perplexing riddle /H. G. Wells 'The Research Magnificent'/

- творіння людини та сутність Бога:

Thus we have infinite trouble in solving man-made mysteries; it is only when we set out to discover the secret of God that our difficulties disappear

/M. Twain 'What is Man?'/

- здоров'я або, навпаки, хворобливість:

As long as you have mystery you have health; when you destroy mystery you create morbidity. The ordinary man has always been sane because the ordinary man has always been a mystic /G. K. Chesterton 'Orthodoxy'/

- врода жінки, яка не підвласна з'ясуванню

The mystery which underlies the beauty of women is never raised above the reach of all expression until it has claimed kindred with the deeper mystery in our own souls /W. Collins 'The Woman in White' /

- сутність чогось або когось, що потребує нескінченних пошуків пояснення:

You will understand the sea, and I shall be still a riddle; you shall know what the stars are, and not know what I am. / G.K. Chesterton 'The Man Who Was Thursday' /

- невідомий фатальний факт:

This was Kwasind's fatal secret, known to no man among mortals /H.W. Longfellow 'The Song of Hiawatha' /

- таємниця природи:

Ah, mon Dieu, you are asking me riddles of nature. It is so because it is so. /R. Sabatini 'Scaramouche' /
I have described myself as always having been imbued with a fervent longing to penetrate the secrets of nature /M. Shelly 'Frankenstein' /

Можна зробити висновок, що наявність ціннісного компоненту концепту ТАЄМНИЦЯ, який не обмежений специфічними культурними етнічними, соціальними, гендерними або історичними рамками та має загальнолюдське значення з позиції взаємовідношення людини та всесвіту, як чогось непізнаного, але викликаючого бажання дослідити та зрозуміти, надає нам необхідні підстави для віднесення досліджуваного концепту до лінгвокультурних концептів та можливість

продовжити його вивчення з використанням інших підходів, існуючих в лінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
2. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж, 2002. – Вып.3: Аспекты метакommunikативной деятельности. – С. 79–95.
3. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3–16.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 480 с.
5. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова // Иная ментальность. – М.: Гнозис, 2005. – С. 8–101.
6. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2003. – 191 с.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике в 2-х т. / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1. – 425 с.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
9. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. A Concise Etymological Dictionary of the English Language. – Oxford: Clarendon, 1996. – 664 p.
11. An Anglo-Saxon Dictionary. – Oxford: OUP, 1954. – 1302 p.
12. Oxford Dictionary of English Etymology. – Oxford: OUP, 1992. – 1026 p.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – <http://www.slovnnyk.net>